

TEORIJSKA ISHODIŠTA ZA INTEGRISANO PLANIRANJE ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA

Dr Mirko Grčić¹

Apstrakt: Geografi i prostorni planeri se tradicionalno bave problemima revitalizacije, održivog razvoja i organizacije ruralnih prostora od lokalnog do globalnog nivoa. U prostornim naukama kao što su ruralna geografija i prostorno planiranje, ruralni prostor se razmatra kao trojna struktura - selo, ruralni prostor i ruralno-urbani kontinuum. Planiranje održivog razvoja sela i ruralnih prostora na dugi rok zahteva primenu interdisciplinarnih i kompleksnih metodoloških pristupa. U ovom radu je dat kratak pregled teorijskih i konceptualnih modela ruralnih proučavanja: horološki (kako su ruralni elementi razmešteni u prostoru), funkcionalistički (kako funkcionišu u prostoru), sistemski (kako su organizovani u prostoru), humanistički (bihejvioristički, kvalitativni pristup). Sistemski pristup u istraživanjima i planiranju sela i ruralnih teritorijalnih kompleksa, podrazumeva eksponiranje tri podsistema u uzajamnim uzročno-posledičnim spregama - podsistemi uslova (okruženja), strukturno-funkcionalni podsistemi i podsistemi planiranja i upravljanja. Ovi podsistemi se dalje raščlanjavaju u niz svojih podsistema, čijim istraživanjima dolazimo do složenih uzročno-posledičnih veza, trajektorija i scenarija razvoja. Tako se dolazi do kompleksnog konceptualnog modela istraživanja i planiranja održivog razvoja ruralnih prostora, koji baca novo svetlo na predmetno-metodološku suštinu ruralne geografije i prostornog planiranja.

Ključne reči: ruralna geografija, prostorno planiranje, sistemski pristup, održivi razvoj, ruralni prostor, revitalizacija sela.

THEORETICAL OUTCOMES FOR INTEGRATED RURAL DEVELOPMENT PLANNING

Abstract : Geographers and spatial planners traditionally explore the problems of revitalisation, sustainable development and organisation of rural spaces from local to global level. In spatial sciences such as rural geography and spatial planning, rural space is considered as a tripartite structure - a village, rural space and a rural-urban continuum. Planning for sustainable development of villages and rural areas in the long term requires the application of interdisciplinary and complex methodological approaches. This work gave a brief overview of theoretical and conceptual models of rural studies: horological (how rural elements are deployed in space), functional (how they function in geospace), systemic (how they are organized in space), humanistic (behavioral, qualitative approach). The systemic approach in the research and planning of villages and rural territorial complexes involves the exposure of three subsystems in mutual causal and consequential consequential conditions – subsystems of conditions (environments), structural-functional subsystems and subsystems of planning and management. These are then parsed into a series of subsystems, whose research we come to complex causal-consequential relationships, trajectories and

¹ Profesor u penziji, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet. e-mail: mirko.grcic@gef.bg.ac.rs

development scenarios. This brings to mind the conceptual model of complex research and planning for sustainable development of rural spaces, which sheds new light on the subject-methodological essence of rural geography and spatial planning.

UVOD

Ruralna geografija je fundamnetalna nauka o ruralnom prostoru. Na polju ruralne geografije u novije vreme u evropskoj literaturi nastaju značajne teorijske promene, koje su uslovljene širom interpretacijom pojma "selo" i "ruralnost" usled društvenih i ekonomsko-političkih promena, kao što su modernizacija, globalizacija, ekologizacija, a takođe usled novih paradigmi u društvenoj geografiji, kao što su postmodernizam, kritički pravac, sistemski pristup i drugi. S obzirom da se sve češće postavlja pitanje kuda ide naše selo i poljoprivreda, oživljavaju i teorijsko-metodološke rasprave na teme revitalizacije i održivog razvoja sela i poljoprivrede. Širenje polja ineresovanja ruralne geografije uzrokuje integrisanje više disciplina i subdisciplina u jedno hibridno polje nauke, na kojem se susreću, prožimaju i na delu proveravaju različite koncepcije, teorije i modeli geografije i prostornog planiranja. Zbog toga ovom prilikom ukazujemo na neka teorijska ishodišta koja mogu biti osnova za šire diskusije o planiranju revitalizacije i održivog razvoja ruralnih prostora.

KONCEPTUALNI MODELI ISTRAŽIVANJA U RURALNOJ GEOGRAFIJI

1. Tradicionalna geografija poljoprivrede i sela imala je svoja teorijska i metodološka ishodišta u antropogeografiji. Još je Jovan Cvijić početkom XX veka, u okviru svojih antropogeografskih istraživanja posvećivao dosta pažnje istraživanjima genetskih, morfoloških i fizionomskih tipova seoskih naselja (Cvijić, 1966). Pitanjima geneze i sistematizacije naselja u Srbiji uspešno su se bavili B. Kojić i Đ. Simonović (Kojić, Simonović, 1975). Posle Drugog svetskog rata težište pažnje istraživača se prenelo na tzv. "agrarnu geografiju", koja se do 1970-tih godina razvijala u tri glavna pravca: "morfogenetskom" (sa osloncem na istorijsko-geografske discipline), "socijalno-geografskom" (stavlja u prvi plan socijalne i demografske strukture seoskih prostora) i "ekonomskogeografskom" (posmatra agrarni prostor pre svega kao proizvodni prostor i bavi se ekonomskim problemima, kartiranjem i tipologijom načina korišćenja zemljišta sa elementima planiranja i upravljanja ruralnim prostorima). Tim u Institut geografije i prostornog planiranja Poljske akademije nauka (IGiPZ PAN) u Varšavi, razvio je metodologiju za tipologiju poljoprivrede (Kostrowicki, 1976) i tipologiju sela (Stola, 1987). Ruralna geografija kao kompleksna nauka o ruralnim predelima, naslednica je čiste "agrarne geografije" (Ilešić, 1979). Povezivanjem agrarne geografije sa geografijom seoskih prostora nastaje jedno hibridno naučno polje - *ruralna geografija*.

Od polovine 1980-tih godina prevladuje **funkcionalistički pristup** i razmatranje društveno-ekonomskih promena u kontekstu urbanizacije prostora (društvenog, ekonomskog, turističkog itd.). U istraživačkoj metodologiji preovladavale su kvantitativne metode i predstavljanje prostorne strukture pojava. Funkcionalistički pristup podrazumeva gransku diferencijaciju funkcija seoskih prostora, npr. razvoj rezidencijalne funkcije, turističke, rekreativne, uslužne, zaštite životne sredine. *Funkcionalizam je tradicionalni pristup u ruralnoj geografiji koji je iznikao na bazi kvantitativne i pozitivističke vizije nauke (naturalizam u društvenim naukama). Funkcionalizam u ruralnoj geografiji nalazio je odgovarajući rezonans u funkcionalnom (sektorskom) pristupu planiranju ruralnih prostora, gde dominiraju teme kao što su: upravljanje resursima geografske sredine, korišćenje zemljišta, demografski razvoj, razvoj seoskih naselja, infrastrukture, stanovanja, usluga itd.*

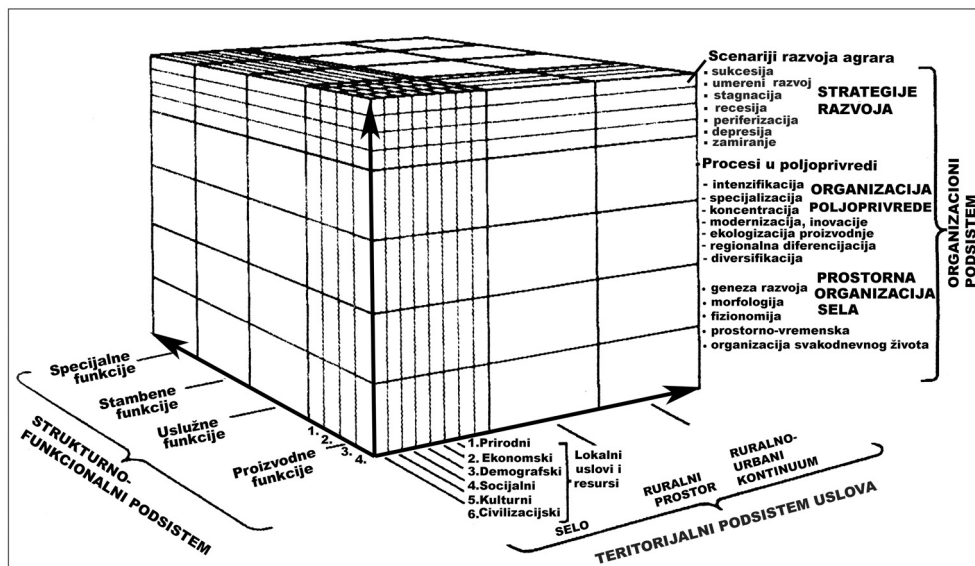
U tradicionalnom pristupu interesovanje geografa sela koncentriše se na istraživačke probleme kao što su: 1. Poljoprivredna proizvodnja; 2. Upravljanje prirodnim resursima i zaštita prirode; 3. Korišćenje zemljišta i prostorno planiranje sa aspekta multifunkcionalnog razvoja i politike upravljanja prostorom u različitim tipovima prostora (npr. prigradske zone, zaštićeni prostori, industrijsko investiranje); 4. Prirodno kretanje, migracije i socijalne strukture stanovništva (rastući značaj novih socijalnih grupa - service class, uloga sela kao rezidencijalne sredine - kontrurbanizacija, džentrifikacija sela); 5. Lokalni razvoj - seoska privreda i usluge, endogeni činioци razvoja; 6. Seoska naselja i problemi lokalnih zajednica (studije planiranja i zaštite ruralnih pejzaža); 7. Infrastruktura, kao jedan od činilaca promene (unapređenja) uslova života na selu (dostupnost infrastrukture); 8. Turizam i rekreacija - naglašen značaj seoskog turizma u lokalnom razvoju (Woods, 2009).

2. U geografiji sela 1990-tih godina razvija se *inovativni model*, u kojem jača kritika tradicionalnih istraživačkih modela i ističe potreba većeg uvažavanja humanističkog i inovativnog pristupa. Menja se način interpretacije pojava u okvirima novog modela istraživanja (*kritički pravac*). Razvoj kritičkog mišljenja u društvenoj geografiji ili geografiji čoveka uopšte (human geography), baziran na kritici scijentističkih shvatanja, uzrokovao je prodor metodologije društvenih nauka u geografiju sela, tj. političke ekonomije, sociologije i socijalne antropologije. U savremeno doba dosta je rašireno polje interesovanja ruralne geografije za kulturnu problematiku. Generalno, od pozitivističko-tehničke vizije ruralne geografije, ka humanističkoj geografiji. **Humanistički (kritički, kvalitativni)** pristup, koncentriše se na kulturnu problematiku i kritički pristup u pogledu uslova života, lokalne politike razvoja, inovativnosti, kreativnosti, konkurentnosti i preduzetništva ruralnih zajednica, aktivnosti rukovodstva lokalne samouprave, alternativnih izvora prihoda, geografije inovativnih klastera i t. d. U vezi s tim pojavljuje se pojam "*kritički funkcionalizam*" u ruralnoj geografiji. Evolucija interesovanja ide u pravcu diskusija na teme kao što su: 1. Socijalni kontrasti i neravnomernosti u seoskom prostoru; 2. Politika i menadžment sela - na spoju društvene kritike političkih sistema i njihovih promena u pogledu razvoja lokalne samouprave i javno-privatnog partnerstva (governance); 3. Socijalne razlike i svakodnevnica seoskog života (polni identitet - gender studies, problemi dece i mladih, stil života, marginalizacija i društvena reprezentacija tj. predstavljanje sela kao oblika proizvodnje seoskog prostora); 4. Kultura sela i politika kreiranja slike sela u mass medijima, nauci, planistici i društvenim predstavama - identitet seljaka, seoskog pejzaža i svakodnevnog života (lifescape), (Wójcik, 2019).

3. *Sistemska konceptualizacija* u geografiji sela razvija se u novije doba na bazi sistemskog pristupa u geografiji uopšte, za koji se smatra da ima veliki integrativni potencijal da na sofisticiran način integriše različite metodološke koncepcije (klasična, scijentistička, humanistička, bihejvioristička i radikalna) i omogući nova empirijska i teorijska shvatanja (objašnjavanje stvarnih i promenljivih mehanizama razvoja u vremenu i prostoru), gradeći na taj način njenu novu paradigmu (Falkowski, 2015). Pojava pojma geosistema kao složenog teritorijalnog kompleksa u geografiji uopšte, uticala je da i geografija seoskih naselja svoj predmet istraživanja postavi u širi kontekst. Granski pristup potisnut je problemskim shvatanjem, u kojem se naglašava kontekst prostornih celina ("selo", "ruralni predeo", "ruralno-urbani kontinuum"). **Sistemska pristup** tretira prostornu celinu kao složen sistem (geosistem), koji ima svoju strukturu i okruženje (Грчић, 1979). Koncepcija sistemskog istraživanja ruralnih prostora u geografiji sela polazi od pretpostavke holističkog funkcionisanja ruralnog prostora i u tom smislu je suprotnost sektorskom pristupu i međusobno odvojenim analizama različitih funkcija i aspekta života i rada na selu. Sistemski koncept koncentriše pažnju na elemente i veze u sistemu i njegove interakcije sa okruženjem. Pažnja se koncentriše na tri nivoa analize: I - strukturna analiza (kako su razmešteni elementi i veze u prostoru), II - funkcionalna analiza (kako sistem funkcioniše u prostoru), III - organizaciona analiza (kako je sistem organizovan u prostorno-vremenskom kontinuumu, i u čijem interesu).

Teorijska ishodišta za integrisano planiranje održivog ruralnog razvoja

Opadanje značaja tradicionalne poljoprivrede, njena profesionalizacija i modernizacija, povezivanje sa višim fazama prerade i tržištem, izazvala je niz promena u pristupu seoskim područjima, uključujući nastanak novih koncepcija planiranja i uređenja sela i kreiranje politike razvoja lokalnih samouprava (libery, 1998). Manifestovanje tog interesovanja bilo je jačanje veza geografije sela sa prostornim planiranjem (posebno u fazi ocenjivanja i prognoziranja) razvoja ruralnih prostora (np. Cloke, 1979).

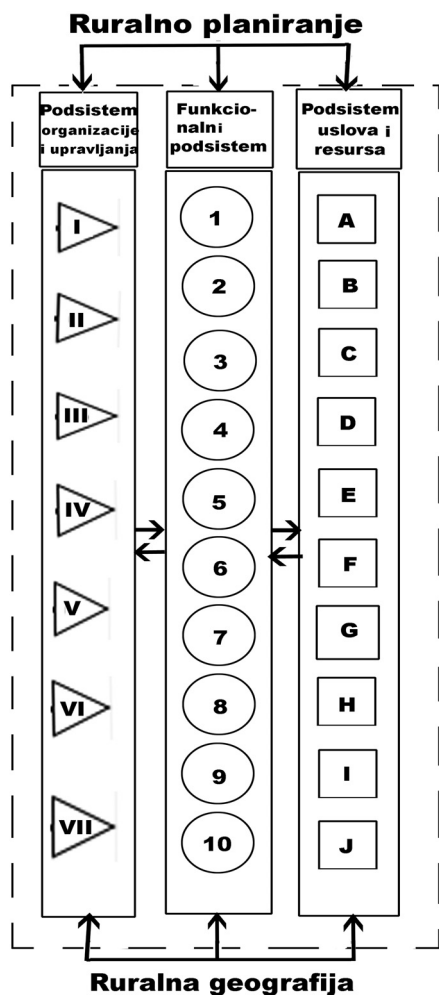
Sl. 1. Shematski trodimenzionalni model ruralnog sistema

Uporedo s tim redefinišu se prostorne kategorije kao što su: "selo", "ruralno područje" i "ruralno-urbani kontinuum". U geografiji tretiramo *selo* kao naselje, odnosno element mreže naselja, dok "*ruralno područje*" predstavlja selo i njegovo šire geografsko okruženje, u kojem dominira poljoprivreda. Treći pojam, *ruralno-urbani kontinuum* je prigradska zona ruralnog prostora, koja je izložena aktivnom procesu urbanizacije i dnevnih migracija radne snage, ili drugim rečima "mentalno urbani a fizički ruralni" prostor (Banski, Stola, 2002). Neki istraživači tretiraju ove zone kao integralni deo grada ili urbane regije ("šire gradsko područje", "dnevni urbani sistem" u pogledu dnevnih migracija radne snage), a drugi kao deo seoskog ili ruralnog prostora ("prigradska ruralna zona").

Prema OECD metodologiji razlikuju se dva nivoa ruralnosti: lokalni i regionalni. Na lokalnom nivou (NUTS V) ruralna područja definišu se gustom naseljenosti (do 150 st/km²). Teritorijalne jedinice na višem nivou (NUTS III i NUTS II - oblast, region), klasifikuju se prema stepenu udela ruralnog stanovništva, na pretežno ruralne: preko 50%; značajno ruralne ili prelazne: 15 do 50%; pretežno urbane: manje od 15% (OECD 1994). Poseban problem su indikatori ruralnosti i ruralnog razvoja. Prema OECD (2006), začarani krug ruralnih oblasti čine niska gustina naseljenosti, nedostatak usluga i infrastrukture, niži nivo poslovnih aktivnosti, nedostatak radnih mesta, depopulacija (+starost) stanovništva (Радовановић, 2010).

KONCEPT INTEGRISANOG PLANIRANJA RAZVOJA RURALNIH PROSTORA

Sušinski izvor za politiku integrisanog razvoja poljoprivrede i sela je koncepcija rasta i dugoročnog održivog razvoja (*sustainable development*), koja ima za cilj da obezbedi socijalni i ekonomski razvoj bez pogoršavanja stanja životne sredine na određenom prostoru. U vezi sa konceptom održivog razvoja, potreban je i novi tip planiranja razvoja tj. *integrirano planiranje razvoja* koje na bazi principa sistemskog pristupa povezuje ekonomske, društvene i prostorne sfere u cilju sprovođenja efikasnijeg regulacionog prostornog planiranja, kao instrumenta koordinacije i kontrole prostornih procesa. Bez sinergije planiranja i odlučivanja i aktivnosti u ekonomskoj, društvenoj i prostornoj sferi nije moguće postići usklađen održivi razvoj.

Sl. 2. - Sistemski koncept istraživanja i planiranja ruralnih prostora. Podsystem uslova i resursa: A) Geografski položaj (apsolutni i relativni), B) Prirodno-ekološki uslovi (klima, vode, reljef i geološka građa, vrste tla, biljni i životinjski svet, prirodno-teritorijalni kompleksi), C) Prirodni resursi (energetski resursi, vazduh, voda površinska i podzemna, zemljište, mineralni resursi - fosilna goriva, rude, nemetali, građevinski materijal, biogeocenoze), D) Kulturno-istorijsko nasleđe i tradicije, E) Tehničko-tehnološki uslovi korišćenja zemljišta, F) Demografski uslovi (biološke i socijalne strukture stanovništva i njegovi kontingenti), H) morfogenetski uslovi, I) sistemi viših oblika društvene nadgradnje, J) sistemi bezbednosti i regulacije; Funkcionalno-strukturni podsystem: 1. poljoprivreda, 2. šumarstvo, 3. industrija i rudarstvo, 4. turizam i rekreacija, 5. stanovanje, 6. usluge, 7. komunikacije, 8. infrastruktura, 9. zaštita životne sredine, 10. multifunkcionalnost. Organizacioni podsystem: I - scenario sukcesije, II - scenario umerenog razvoja, III -scenario stagnacije, IV - scenario recesije, V - scenario periferizacije, VI - scenario depresije, VII - scenario zamiranja.

Teorijska ishodišta za integrirano planiranje održivog ruralnog razvoja

Tendencije održivog razvoja pojavile su se u Evropskoj povelji ruralnog razvoja (1996), u kojoj je utvrđeno da kao polaznu tačku u prostornom planiranju ruralnih prostora treba imati u vidu ljudske potrebe, funkcionisanje poljoprivrede, a potom i nepoljoprivredne funkcije pod uslovom da ne narušavaju prirodnu sredinu i ruralni pejzaž. Prostorno planiranje postavlja ovaj problem u interdisciplinarni kontekst, kao integralno planiranje multifunkcionalnih ruralnih prostora. Treba razlikovati multifunkcionalnost sela i multifunkcionalnost poljoprivrede. Najvažniji činioci multifunkcionalnosti sela su: diversifikacija seoske privrede, nepoljoprivredne ekonomske aktivnosti, alternativni izvori dohotka, stvaranje društvenog kapitala, kvalitet prostornog razvoja (Durand, van Huylbroeck, 2003).

Multifunkcionalnost poljoprivrede bazira se na funkcionisanju različitih modela poljoprivrede, koji odražavaju načine rada u poljoprivedi, od gazdinstava sa intenzivnom poljoprivredom do ekoloških gazdinstava. Ta multifunkcionalnost veže se sa koncepcijom održivog razvoja poljoprivrede i spada u sferu interesovanja različitih politika, tj. agrarne politike, politike razvoja sela, ekološke politike, koje se integrišu u kompleksnu društvenoekonomsku teritorijalno orijentisanu politiku. Multifunkcionalnost poljoprivrede obuhvata efikasnost poljoprivredne proizvodnje, strukturne promene u poljoprivedi, biotehnoški i organizacioni progres, diversifikaciju načina privređivanja, prehrambenu bezbednost, dostup do tržišta, marketing i promociju, zaštitu i uređenje pejzaža, investicije za zaštitu životne sredine (Kolodziejczak, 2013).

Deklaracija Konferencije u Korcu o ruralnom razvoju: Ruralna Evropa - razvojne perspektive (The Cork Declaration – A Living Countryside) 1996. godine, postavila je zajedničku agrarnu politiku EU na dva stuba: agrarna politika + razvoj seoskih područja, sa ciljem integralnog planiranja ruralnog razvoja u EU. Time su stavljene u centar pažnje dve grupe problema: opremanje sela i lokalnih centara civilizacijskom infrastrukturom u cilju popavljanja uslova života na selu, i modernizacija poljoprivrede u cilju obezbeđivanja proizvodnje kvalitetne hrane za tržište.

Agrarni savet EU reformom politike ruralnog razvoja 2005. daje smernice strategije ruralnog razvoja 2007–2013 s fokusiranjem na „ose simetrije“, čiji su ciljevi [Council Regulation (EC) 1698/2005, član 4]:

Osa 1. unapređenje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva podrškom restrukturiranju, znanju i inovacijama;

Osa 2. unapređenje zaštite životne sredine u ruralnim područjima podrškom upravljanju zemljištem;

Osa 3. poboljšanje kvaliteta života u ruralnim sredinama i promovisanje diversifikacije seoske privrede.

Osa 4 - LEADER program (links between actions for the development of the rural) je koncepcija razvoja "odozdo" (od lokalne zajednice na gore), koja podrazumeva partnerski pristup, sa naglaskom na endogene izvore razvoja sela (teritorijalni, integrirani, inovativni), uz korišćenje različitih oblika saradnje. Kao ključni faktor revitalizacije razvoja ruralnih prostora prihvata se nov pristup politički regionalnog razvoja usmeren na „kreiranje novih resursa“ – valorizaciju izvornih a neotkrivenih ili nedovoljno iskorišćenih lokalnih potencijala i integralno upravljanje resursima na održiv način (usaglašavanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških principa). On se podjednako odnosi na ekonomski razvoj i na demografsku, ekološku, institucionalnu, socijalnu i kulturnu obnovu ruralnih prostora, podjednako pokriva ruralnu multifunkcionalnu ekonomiju, infrastrukturu, kulturu, turizam, nasleđe itd., a sve to na principima održivog razvoja, primereno regionalnim specifičnostima i resursima datog područja.

Evropski strateški ciljevi prostornog razvoja mogu se prepoznati u novijim planskim dokumentima Republike Srbije (Tošić, Živanović, 2014). Program ruralnih prostora za period 2014-2024 (Vlada Republike Srbije, 2014), ima za cilj unapređenje konkurentnosti poljoprivrede, održivo upravljanje prirodnim resursima i aktivnostima u oblasti klimata i uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih prostora. Taj program ima šest prioriteta namenjenih za politiku ruralnog razvoja u vezi sa ciljevima strategije Evropa 2020:

1. Olakšavanje transfera znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i na ruralnim prostorima;
2. Unapređenje konkurentnosti svih sektora poljoprivrede i povećavanje rentabilnosti poljoprivrednih gazdinstava;
3. Unapređenje organizacije lanca ishrane i promovisanje upravljanja rizikom u poljoprivredi;
4. Zaštita i jačanje ekosistema zavisnih od poljoprivrede i šumarstva;
5. Podrška efikasnijem korišćenju resursa i prelaz na niskoemisionu privredu i otpornu na promene klimata u poljoprivrednim prehrambenim i šumskim sektorima;
6. Povećavanje uključivanja društva, ograničavanje siromaštva i promovisanje ekonomskog razvoja na seoskim prostorima.

Navedeni pririteti su implicitno sadržani i u nacrtu Prostornog plana Republike Srbije 2021-2035 (Просторни план РС 2021-2035).

Integrisano ruralno planiranje u Srbiji postepeno utire sebi put. Na to ukazuju radovi renomiranih autora (Ђорђевић, 1998; Радовановић, 2010; Дробњаковић, 2015; Ђорђевић, Дабовић и др., 2021). Prednost integrisanog koncepta u odnosu na tradicionalni sastoji se u tome što "tradicionalni, sektorski model prostornog razvoja predstavlja ishodište sektorskih strateških odluka donetih na drugom nivou, a s obzirom na izraženu fragmentaciju i birokratizaciju, ostaje malo prostora za strateško promišljanje u samom procesu implementacije različitih sektorskih politika u prostorni razvoj i njihovog preklapanja. Integralni pristup, sa druge strane, stavlja akcenat na sveobuhvatnost, interdisciplinarnost, intersektorsku komunikaciju, kao i vertikalnu i horizontalnu koordinaciju procesa planiranja od analitičke faze, preko samog procesa izrade strateških i planskih dokumenata, sve do njihove implementacije i evaluacije" (Ristović, Šećerov i dr., 2021). Najveća barijera za integrisano strateško planiranje proističe iz unutrašnje organizacije resora i sektora u strukturama vlasti. Iz toga proističe nedovoljna usklađenost planskog sistema strateških dokumenata na svim nivoima, kao i njihove implementacije (Šećerov, Filipović, 2010). Na taj problem ukazuju i istraživanja u drugim zemljama (Markowski, 2021).

ZAKLJUČAK

Koncept integrisanog ruralnog razvoja treba da integriše ciljeve i uskladi prioritete koji su definisani u različitim strategijama, politikama i planovima razvoja sela i poljoprivrede, i to na principima koncepta održivog razvoja svih komponenti - ekološke, ekonomske i socijalne. Naravno da svi ciljevi, na svim nivoima planiranja i upravljanja, ne mogu biti apsolutno integrisani bez ostatka, jer bi to dovelo do unutrašnje dezorganizacije posebnih ciljeva. Naziv "integrisano planiranje" zapravo znači "relativno integrisano planiranje". To je subsidijarno a ne hijerarhično centralizovano planiranje. Integralno planiranje je holistički proces određivanja ciljeva, prioriteta i instrumenata za njihovu realizaciju u sistemu upravljanja. S tim u vezi, sistemski pristup koji se razvija na polju ruralne geografije može biti jedno od teorijskih ishodišta za integrisano planiranje ruralnih prostora i doprineti većoj efikasnosti planiranja.

LITERATURA

Bański, J., Stola, W. (2002). *Prezmiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*. Studia Obszarow Wiejskich, 3, PTG, IGIPZ PAN. Warszawa.

Cloke, P. (1979). *Key Settlements in Rural Areas*, Methuen, London.

Cvijić, J. (1922). *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd.

Drobnjaković, M. (2015). Pojedini aspekti ruralnog planiranja u Srbiji. Zbornik radova, Geografski institut "Jovan Cvijić" SANU, Kњига 65(2), s. 163-182. DOI:10.2298/IJGI1502163D

Durand, G., van Huylbroeck G., 2003, Multifunctionality and Rural Development a General Framework [in:] *Multifunctional Agriculture A New Paradigm for Euro pean Agriculture and Rural Development*, Ashgate, Aldershot, s. 1-16.

Ђорђевић, Д. (1998). Проблеми руралног планирања. Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, 47-48, 239-251.

Ђорђевић, Д., Дабовић, Т., Ђорђевић, Т. и Пјановић, Б. (2021). Методолошки приступ изради сценарија просторног развоја Републике Србије до 2035. године. Гласник – Herald 25. Geografsko društvo Republike Spske, Banja Luka. s. 25-52. DOI 10.7251/HER2125025D

Falkowski, J. (2015). *Geografia wsi - proba ujecia systemowego*. Studia obszarow wijeskich, 37, s. 91-114. Komisija obszarow wiejskich Polskie Towarzystwo Geograficzne, IGPZ PAN, Warszawa.

Грчић, М. (1979). Системско-структурни приступ и савремена географија - геосистеми – сложени територијални комплекси. «Глобус», Српско географско друштво, 11, Београд, 83-89.

libery, B. (ed.), 1998. *The geography of rural change*, Longman, Essex.

Ilešič, S. (1979). *Pogledi na geografijo*. Ljubljana.

Kojić B., Simonović Đ. (1975). *Seoska naselja Srbije*. ICS. Beograd.

Kołodziejczak, A. (2013). *Koncepcja zintegrowanego rozwoju rolnictwa i wsi w świetle badań geograficznych*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 13, Łódź, 59-69.

Kostrowicki, J., 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna*. Zagadnienia badawcze i planistyczne, „Przegląd Geograficzny”, 48 (4), s. 601-611.

Markowski, T. (2021). *Zintegrowana polityka rozwoju a system planowania przestrzennego*. Konferencja naukowa wieś i rolnictwo - razem czy osobno? Zintegrowane planowanie rozwoju. UAM, Poznań.

OECD (1994). *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Paris: OECD.

OECD (2006). *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris: OECD. [online]. http://www3.unisi.it/cipas/ref/OECD_2006_Rural_Paradigm.pdf. ISBN 92-64-92390-9.

Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године - Нацрт (2021). Минстарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије. Београд.

Ristović M., Šećerov V., Maruna M., Milovanović Rodić D., Slavković Lj. (2021). *Integralna analiza teritorijalnog razvoja*. [u:] Filipović D., Šećerov V., Đorđević D. (red.), Planska i

normativna zaštita prostora i životne sredine, Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, s. 41-49.

Радовановић, В. (2010). Интегрални рурални развој: ка складнијем регионалном развоју. Зборник Матице српске за друштвене науке, 132, 41-53.

Stola, W., 1987, Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodologiczna, Prace Habilitacyjne, IGI PAN, Warszawa.

Šećerov, V., Filipović, D. (2010). Iskustva i problemi u implementaciji prostornih planova opština. Experiences and problems in implementing the spatial plans of municipalities. Glasnik Srpskog geografskog društva, 2010, 90, 1, 197-214

Tošić, B., Živanović, Z. (2014). On Strategic spatial Planning / О стратешком просторном планирању. Гласник Српског географског друштва, XCIV-3, pp.1-24. Београд.

Влада Републике Србије. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014- 2024, Службени гласник РС, бр. 85

Wójcik, M. (2019). Funkcje wsi, Evolucija koncepcji i wspolczesne wyzwania badawcze. Studia obszarow wiejskich, tom 53, s. 7-18. Warszawa. <https://doi.org/10.7163/SOW.53.1>.

Woods, M. (2009). Rural Geography [u:] Kitchin R., Thrift N. (red.), International Encyclopedia of Human Geography, 9, Elsevier, Amsterdam, s. 429-441.